

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА
Кафедра режисури

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

ФЕНОМЕН РЕЖИСУРИ РОБЕРТА УІЛСОНА: ІННОВАЦІЙНІСТЬ СЦЕНІЧНИХ ФОРМ

Виконала:

студентка магістратури
галузь знань 02 «Культура і мистецтво»
спеціальність 026 «Сценічне мистецтво»
Колоденко Дар'я Андріївна

Науковий керівник:

заслужений діяч мистецтв України,
кандидат мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри режисури ХДАК
Гордєєв Сергій Іванович

Наукові рецензенти:

- 1) кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри
режисури ХДАК
Шумакова Світлана Миколаївна;
- 2) кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри теорії і історії мистецтва
Харківської державної академії
дизайну та мистецтв
Корнєв Андрій Юрійович

Допущено до захисту
Зав. кафедри _____ / С. І. Гордєєв /
20 січня 2020 року

Харків
2020

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

1.2. Методи дослідження

1.3. Аналіз основних термінологічних понять

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ РОБЕРТА УІЛСОНА

2.1. Художній простір театру сучасності в контексті постдрами

2.2. Становлення режисера Роберта Уілсона: кар'єрний шлях
до визнання

2.3. Режисерський доробок Роберта Уілсона

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3. ЕСТЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОСТІ РОБЕРТА УІЛСОНА: ІННОВАЦІЙНІСТЬ СЦЕНІЧНИХ ФОРМ

3.1. Естетична проблематика творчості Роберта Уілсона
в контексті сучасних перетворень мистецтва театру

3.2. Оригінальний підхід до драматургії
та ключові складові постановок Роберта Уілсона

3.3. Режисерський стиль та метод Роберта Уілсона

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Нині в контексті намагань мистецтвознавців відшукати нові сенси в піднесенні й розвитку світового мистецтва театру спостерігається підвищення зацікавленості до персони Роберта Уілсона та його творчого пошуку, який проголошує нову цілісність мистецтва й життя.

Роберт Уілсон — один з найпопулярніших, титулованих і визнаних у світі театральний режисер сьогодення. Це — один з найвпливовіших митців ХХ століття й один з найпомітніших театральних діячів нашого часу — сценограф, драматург і режисер, який, по суті, повністю змінив уявлення про сучасне театральне мистецтво. Р. Уілсона вважають творцем власного художнього всесвіту, його мистецтво є безсумнівною коштовною спадщиною, а його оригінальний підхід до драматургії відбиває зміну художніх траєкторій розвитку мистецтва театру.

Роберт Уілсон, що за фахом є візуальним художником та архітектором, у своїй творчості не обмежується театром, займаючись перформансом, відео, малюнком, дизайном. Він відкриває світові нові істини й змісти, володіючи не завжди безперечним, але потужним впливом на світ мистецтва сучасності.

Незважаючи на значимість в арт-просторі постаті Роберта Уілсона, творчий феномен майстра є недостатньо дослідженим в Україні. Мистецтвознавчо-культурологічний і театрознавчий дискурси креативно-творчу індивідуальність Роберта Уілсона, який вважає театр особливою «новою територією» сучасного мистецтва, інтерпретують фрагментарно та обмежено, що актуалізує необхідність переосмислення існуючих фактів в контексті ґрунтового аналізу його внеску в еволюційне реформування театру.

Тож у роботі здійснена спроба виявити ґрунт формування художнього світогляду та режисерсько-постановочного мислення у фокусі формування режисерського стилю та методу Роберта Уілсона, творчий спадок якого є неординарним явищем — пошуком нових шляхів до театру.

Творчість Роберта Уілсона, що укладається в естетичну логіку інноваційності сценічних форм у сучасній театральній культурі, автор вивчає у вимірах постдрами як установці на пріоритет візуальності, свідомого розриву, показного бунту та зречення від існуючих традицій, подолання звичного розуміння театрального мистецтва у спробах по-новому зв'язати мистецтво й життя у своїх художніх експериментах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Магістерське дослідження виконано на кафедрі режисури відповідно до плану наукових досліджень і плану Харківської державної академії культури 2016–2020 рр., затвердженого на засіданні Вченої ради (протокол № 12 від 10 лютого 2016 р.), та є складовою теми «Проблеми методологічного забезпечення підготовки режисерських кадрів в умовах вузів культури».

Мета і завдання дослідження. *Мета магістерської роботи* — дослідити феномен творчої індивідуальності Роберта Уілсона в контексті інноваційності сценічних форм. Поставлена наукова мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати джерельну базу за досліджуваною темою;
- розробити комплекс методів дослідження;
- визначити основні поняття магістерського дослідження;
- уточнити творчий шлях та сходинки до визнання майстра;
- проаналізувати вистави з метою простеження еволюції режисерських поглядів Роберта Уілсона;
- систематизувати факти затвердження художнього світогляду та режисерсько-постановочного мислення Роберта Уілсона;
- виявити естетичну площину творчості Роберта Уілсона;
- з'ясувати сутність режисерського стилю й методу Роберта Уілсона;
- осмислити досліджуваний феномен творчості Роберта Уілсона в контексті еволюції театру як особливе театральнo-культурне явище.

Об'єкт дослідження — творчі пошуки Роберта Уілсона в контексті твердження інноваційних сценічних форм на межі XX–XXI століть.

Предмет дослідження — феномен режисури Роберта Уілсона крізь призму відбиття режисерського методу й стилю.

Методи магістерської роботи. Дослідження здійснюється на перетині культурології, мистецтвознавства, естетики, театрознавства тощо, тож формує ключовий міждисциплінарний підхід, який сприяє розширеному розумінню предмета дослідження.

В межах мистецтвознавчого підходу та його ключових методів аналізу твору й аналізу актуального художнього досвіду творчості автора реалізується вивчення шляху освоєння Робертом Уілсоном нових сценічних форм як особливе театральньо-культурного явища.

Культурологічний підхід зумовлює організацію дослідження й реалізує певні методи: метод аналізу джерел з метою вивчення історіографії означеної проблеми; історико-культурний метод, що відтворює історію становлення досліджуваного феномена творчої індивідуальності Роберта Уілсона й сприяє виокремленню, що саме принципово з точки зору його затвердження; метод причинно-наслідкового аналізу для визначення специфіки та співставлення впливів розглянутих фактів творчого шляху Роберта Уілсона.

Загальнонаукові методи: Компаративний метод, метод контент-аналізу та метод теоретичного узагальнення сприяють підведенню підсумків дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в осмисленні феномена творчої індивідуальності Роберта Уілсона в сенсі впровадження мистецьких рішень як площини візуальної режисури, за думкою автора, — як особливого театральньо-культурного явища й безсумнівного еволюційного витка історії сценічного мистецтва на межі XX–XXI ст.

Вдосконалено обґрунтування еволюції мистецтва театру сьогодення в контексті ідеї постдрами.

Набуло подальшого розвитку обґрунтування сучасних тенденцій театрального мистецтва.

Практичне значення. Магістерська робота може сприяти кращому розумінню досліджуваного феномена творчої індивідуальності Роберта Уїлсона в ракурсі режисерсько-постановочних стратегій і технологій й бути використана в руслі арт-практик.

Крім того, авторське бачення та певні матеріали магістерської роботи можуть знаходити застосування у подальших дослідженнях окресленої проблематики, а також бути використаними в процесі розробки навчально-методичних посібників з дисциплін: «Історія світового театру», «Театральна режисура», «Креативне мислення в режисерській арт-практиці», у практичній діяльності студентів-режисерів тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорено на засіданнях кафедри режисури Харківської державної академії культури.

Апробовані матеріали дослідження в рамках Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (ХДАК, 2019), Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Традиційна культура в умовах глобалізації: синергія традиції та інновації» (Обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва, 2019) та Міжнародної науково-практичної конференції «На зламі епох: митець як рушій культурних пластів» (ХНУМ, 2019).

Тему дослідження відбито в публікаціях:

1. Колоденко Д. Роберт Уїлсон: творчий пошук / Д. Колоденко // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (18–19 квітня 2019 р.) / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Харків. держ. акад. культури — Харків : ХДАК, 2019. — С. 134–136.

2. Колоденко Д. Підходи до вивчення проблематики феномена режисури Роберта Уілсона / Д. Колоденко // Традиційна культура в умовах глобалізації : синергія традиції та інновації: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (21–22 черв. 2019 р.): / Упр. культури і туризму, Харків. облдержадмін., Обл. орг.-метод. центр культури і мистецтва — Харків, 2019. — С. 168–170.

3. Колоденко Д. Роберт Уілсон: нова сценічна естетика / Д. Колоденко // На зламі епох: митець як рушій культурних пластів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (04–05 жовт. 2019 р.) / М-во освіти і науки України, М-во культури України, ХНУМ ім. І. П. Котляревського — Харків, 2019. — С. х–х.

Структуру роботи складає: вступ, три розділи, висновки, список літератури з 94 найменувань, додатки (А, Б, В, Г), що містять фотопортрети, історіографію режисерських робіт Роберта Уілсона (25 сторінок), фото вистав, візуальні схеми та просторові ескізи Роберта Уілсона (19 сторінок; 37 рис.); основний зміст – 81 сторінок, загальний обсяг роботи – 127 сторінок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Ю. О. Эстетика постмодернистского театра: идея, метод, типология // Искусство и художественное образование в контексте межкультурного взаимодействия. Казань, 2015. С. 156–162.
2. Актуальные вопросы методологии современного искусствознания : сб. ст. / АН СССР, ВНИИ искусствознания М-ва культуры СССР / отв. ред. А. Я. Зисъ. М. : Прогресс, 1983. 368 с.
3. Арсенкова В. Н. Символ в театральной практике рубежа XX–XXI веков : монография. Саратов : Наука, 2014. 154 с.
4. Алфьорова З. І. Межі видимого. Становлення візуального мистецтва: моногр. Харків: ХДАК, 2008. 268 с.
5. Алфьорова З. І. Культурологічні підходи до масового візуального // Вісн. Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв. Сер. Мистецтвознавство. Архітектура : зб. наук. пр. Харків, 2007. № 2. С. 8–15.
6. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / сокр. пер. с англ. В. Н. Самохина, общ. ред. и вст. ст. В. П. Шестакова. М.: Прогресс, 1974. 234 с.
7. Артюх С. Основи наукових досліджень : підручник / Українська інженерно-педагогічна академія. Харків : УПА, 2006. 277 с.
8. Асмут Б. Вступ до аналізу драми / пер. з нім. С. Соколовської, Л. Федоренко ; за наук. ред. д-ра філол. наук, проф. О. Чиркова. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 220 с.
9. Аппиньянези Р., Р. Гррет Знакомтесь: постмодернизм. СПб.: Академический проект, 2004. 176 с. : ил. Бальме Крістофер. Вступ до театрознавства. Львів, 2008. С. 24–26.
10. Базанов В. В. Технология сцены. М. : Импульс-свет, 2005. 391 с.
11. Баканурський А., Корнієнко В. Театрально-драматичний словник XX століття. Київ : Знання України, 2009. 319 с.
12. Басин Е. Я. Семантическая философия искусства. М.: Лепель, 1973. 216 с.

- 13.Бахтин М. М. Формы искусства а вопросах эстетики // Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 1975. С. 234–408.
- 14.Бачелис Т. И. Интеллектуальный театр // Гамлет и Арлекин : сб. ст. / Т. И. Бачелис. М., 2007. 187 с.
- 15.Бевзюк-Волошина Л. Зміна візуальної домінанти у виставах постмодерністського (постдраматичного) театру // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. Київ, 2015. Вип. 16. С. 47–55.
- 16.Бевзюк-Волошина Л. Сценограф чи режисер: пріоритет авторствав сучасному театрі // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. Київ, 2014. №15. С. 64–71.
- 17.Берёзкин В. И. Роберт Уилсон: Театр художника. М.: Аграф, 2003. 242 с.
- 18.Берёзкин В. И. Искусство сценографии мирового театра: Театр художника. Истоки и начала. 2006. Т. 4. 232 с.
- 19.Берёзкин В. И. Искусство сценографии мирового театра. 2-е изд. М. : КомКнига, 2010. Т. 5. Театр художника. Мастера. 600 с.
- 20.Берёзкин В. И. Искусство сценографии мирового театра: Вторая половина XX века. В зеркале Пражских Квадриеннале 1967–1999 годов. Том 2. М.: Эдиториал УРСС, 2012 Т. 2. 404 с.
- 21.Берёзкин В. И. Искусство сценографии мирового театра. М.: Едиториал УРСС, 2002. Т. 3. Мастера XVI–XX вв. 456 с.
- 22.Бернштейн Б. М. История искусств и художественная критика // Советское искусствознание. М.: Наука, 1974. 478 с.
- 23.Библер В. С. От наукоучения — к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. М. : Политиздат, 1991. 416 с.
- 24.Богаевский Б. Л. Задачи искусствознания // Задачи и методы изучения искусств. Петроград : Академия, 1924. С. 9–61.

25. Богданов К. А. Исследования по семиотике сценической действительности. СПб. : Искусство, 2017. 438 с.
26. Бойкова И. И. Художественная атмосфера в сценическом действии : автореф. дисс. ... канд. искусствоведения. СПб.: СПбГАТИ, 1998. 16 с.
27. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція ; пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко, 2004. 230 с.
28. Борев Ю. Б. Эстетика. М. : Высш. шк., 2002. 511 с.
29. Бубенкова М. В. Культура постмодернизма в пространстве драматургии театрализованных форм новейшего времени : дисс. ... канд. культурологи : 24.00.01 «Теория и история культуры». Челябинск, 2016. 173 с.
30. Введение в театроведение: уч. пособ. / сост. и отв. ред. Ю. Барбой. СПб.: СПбГАТИ, 2011. 367 с.
31. Величко Ю. Театральний синтез: до питання про взаємовплив жанрів // Укр. Театр. 2003. №4. С. 7–9.
32. Вельвич В. Эпоха бунта личности // Современная драматургия. 1990. № 5 (сент.-окт.). С. 154–161.
33. Веселовська Г. І. Сучасне театральне мистецтво : навч. посіб. / М-во культури України, Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. Київ : НАКККіМ, 2014. 142 с.
34. Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження. К.: Основи, 1995. 311 с.
35. Высоцкая Л. Н., Амосова В. В. Эстетический предмет в искусстве / Владим. гос. ун-т имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. Владимир : Изд-во ВлГУ, 2012. 136 с.
36. Габриа Р. Я отражаю реальность как форму свободы : URL: <http://ptj.spb.ru/archive/57/other-theatre-57/roman-gabria-ya-otrazhayu-realnost-kakformu-svobody> (дата звернення: 12.10.2019).
37. Габричевский А. Г. Морфология искусства. М. : Аграф, 2002. 863 с.

38. Гасилов В. Б. Научно-исследовательская программа искусствоведения // Школы в науке. М. : Наука, 1977. С. 119–153.
39. Гвоздев А. А. Из истории театра и драмы. М. : URSS : Либроком, 2011. 2-е изд. 102 с. (Школа сценического мастерства).
40. Гвоздев А. А. История европейского театра. М. : URSS: Либроком, 2011. Изд. 2-е. 330 с. : ил. (Школа сценического мастерства).
41. Данилова В. Є. «Спеціальна художня подія»: види, функції, режисура (кінець ХХ – початок ХХІ СТ.)» : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01, Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. 199 с.
42. Делез Ж. Различие и повторение / пер. с фр. Н. Б. Маньковской и Э. П. Юровской. СПб.: Петрополис, 1998. С. 350—351.
43. Закалюжний Л. Новітній інформаційно-комунікативний простір і сучасна драматургія: інтермедіальний аспект // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. 2015. № 6. С. 164–167.
44. Іващенко І. Сучасні театральні форми арт-акціонізму в культурному просторі мегаполіса // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мистецтвознавство / голов. ред. О. Смоляк. Тернопіль : ТНПУ, 2015. № 1 (Вип. 33). С. 144–149.
45. Каган М. С. Морфология искусства/ М. : Искусство, 1972. 440 с.
46. Каган М. С. О культурологическом подходе к изучению искусства // Социология культуры. Методология и практика культурно-просветительной деятельности. Л. : ЛГИК, 1982. С. 41–46.
47. Каган М. С. Эстетика як сучасна наука. Спб. : Петрополис, 1997. С. 501.
Каган М. С. Начала эстетики. М. : Искусство, 1964. 218 с.
48. Каган М. С. Системный подход к комплексному изучению искусства // Методологические проблемы современного искусствознания. Л., 1980. С. 44–52.
49. Каган М. С. Искусство в системе культуры // Советское искусствознание. М. : Совет. художник, 1979. Вып. 2. С. 239–273.

- 50.Кармин А. С. Основы культурологи : морфология культуры. СПб., 1997. 356 с.
- 51.Кант И. Критика способности суждения // Собрание сочинений: в 8 т. М.: Чоро, 1994. Т. 5. 155 с.
- 52.Клековкін О. Ю. Театр при столику. Методологія театрознавства ; Подорожній щоденник / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т пробл. сучас. мистецтва. Київ : Фенікс, 2013. 432 с.
- 53.Клековкін О. Ю. Морфологія театру. До історії термінів. / Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. Київ : АртЕк, 2017. 336 с.
- 54.Клековкін О. Ю. Культура і мистецтво: інструменти вимірювання. Рецензія на книгу: Шейко В. М. Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства : навч. посіб. (В. М. Шейко, Ю. П. Богущкий, Н. М. Кушнарєнко). Харків: ХДАК, 2016. С. 220–229.
- 55.Клековкін О. Ю. Історіографія театру: Напрями. Школи. Методи. Постаті: навч. посіб. / Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. Київ: АртЕк, 2017. 336 с.
- 56.Клековкін О. Про часи, коли «театр іще й не починався...» і про те, коли народилося сучасне «мистецтво» / Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. Київ: АртЕк, 2017. 238 с.
- 57.Кривцун О. А. Эволюция художественных форм : культурол. анализ. М. : Наука, 1992. 299 с.
- 58.Кром А. Е. Филип Гласс и Роберт Уилсон: из истории творческого содружества // Проблемы музыкальной науки. Уфимский государственный институт искусств им. Загира Исмагилова. Уфа, 2010, №2. С. 43–46.
- 59.Крюков Д. В. О проницаемости границ между элитарным и массовым искусством // Массовая культура на рубеже веков : сб. ст. СПб., 2005. С. 42–51.

- 60.Лачко О. Ю. Рецепт постмодернізму в сучасній театральній культурі України : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.04 , Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. 192 с.
- 61.Леманн Х. Т. Постдраматический театр. М. : ABCdesing, 2013. 312 с.
- 62.Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. СПб. : Алетейя, 1998. 76 с.
- 63.Логвінова О. О. Концепція театралізації як прояв видовищної культури // Культура і Сучасність : альманах. 2014. № 2. С. 49–53.
- 64.Лосев А. Дві необхідні передумови для побудови історії естетики до виникнення естетики як самостійної дисципліни: Естетика і життя. М.: Мистецтво, 1979. Вип. 6. 222 с.
- 65.Лотман Ю. М. Театральный язык и живопись (К проблеме иконической риторики) // Статьи по семиотике культуры и искусства (Серия «Мир искусств»). СПб. : Академический проект, 2002. С. 38–40.
- 66.Лотман Ю. Структура художественного текста // Об искусстве. СПб. : Искусство, 1998. 126 с.
- 67.Лотман Ю. Внутри мыслящих миров: Человек–текст–семиосфера–история. М. : Языки русской культуры, 1996. 447 с.
- 68.Маньковская Н. Симулякр в искусстве и эстетике // Философские науки. 1998. С. 63–76.
- 69.МІСТ : Мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. з мистецтвознав. і культурології / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України / редкол. : В. Д. Сидоренко (голова редкол.), О. О. Роготченко (гол. ред.), А. О. Пучков (заст. гол. ред.) та ін. Київ: Фенікс, 2015. Вип. 11. 320 с.
- 70.Могилевская Т. О концепции «Лексикона». Лексикон Новой и Новейшей драмы : публ. фрагм. // Современная драматургия. 2012. Вып. 2. С. 213–219.
- 71.Нариси з історії театального мистецтва України ХХ століття / Веселовська Ганна Іванівна та ін. ; редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін.

- ; Акад. мистецтв України, Ін-т пробл. сучас. мистецтва. Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2006. 1063 с.
- 72.Новиков А. М. Методология художественной деятельности М. : Эгвес, 2008. 72 с.
- 73.Оніщенко О. І. Художня творчість: проект некласичної естетики : монографія. Київ : Ін-т культурології АМУ, 2008. 232 с.
- 74.Осокин Ю.В. К проблеме изучения социокультурной роли искусства в культуре общества : культурологический подход // Теория художественной культуры. М. : ГИИ, 1998. Вып. 2. С. 217–238.
- 75.Пави П. Словарь театра. М. : Прогресс, 2003. 504 с.
- 76.Постмодернизм. Энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. 1040 с.
- 77.Руднев В. Словарь культуры XX века. М.: Аграф, 1999. 384 с.
- 78.Стайн Дж. Сучасна драматургія в теорії та театральній практиці. Книга 3. Експресіонізм та епічний театр / Modern drama in theory and practice. Volume 3. Expressionism and epic theatre; пер. з англ. Львів: 2004. 288 с.
- 79.Современное искусствознание : методол. проблемы : сб. ст. / Рос. акад. наук, Рос. ин-т искусствознания, М-во культуры Рос. Федерации / отв. ред. А. Я. Зись. М. : Наука, 1994. 253 с.
- 80.Сучасне мистецтво: наук. зб. / Ін-т проблем сучас. мист-ва НАМ України. Київ: Фенікс, 2010. Вип. VII. 368 с.
- 81.Поздеев В. А. «Третья культура» : проблемы формирования и эстетики. М.: Ред.-изд. центр МГОПУ им. М. А. Шолохова, 2000.134 с.
- 82.Форд А. С. Эстетические аспекты трансформации режиссёрской профессии // Вестн. МГУКИ. 2015. № 1. С. 232–236.
- 83.Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Київ : Знання, 2011. 7-е вид., стер. 310 с.

- 84.Шейко В. М., Богуцький Ю. П., Кушнарєнко Н. М. Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства : навч. посіб. Харків : ХДАК, 2016. 329 с.
- 85.Шумакова С. М. Зміна театральної парадигми: феномен постдраматизму // Культурні та мистецькі студії ХХІ століття: науково-практичне партнерство: матеріали міжнар. симпозіуму, присвяч.. 50-річчю Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв (6 черв. 2019 р., м. Київ) / М-во культури України, Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. Київ, 2019. С. 289–290.
- 86.Элинек Е. Смысл безразличен. Тело бесцельно : эссе и речи о литературе, искусстве, театре, моде и о себе / пер. с нем.; сост. и послесл. А. Белобратова. Санкт-Петербург : Симпозиум, 2010. 460 с.
- 87.Babecki M. Tekst dramatyczny w dobie komunikowania telewizyjnego. Strategie formatowania przekazu // Dramat made (in) Poland / Red. W. Baluch. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2009. P. 91–107.
- 88.Goldberg R. L. Performance Art: From Futurism to the Pre-sent. New York, 1988. 250 p.
- 89.Holmberg A. The Theatre of Robert Wilson / Arthur Holmberg. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 252 p.
- 90.Heiner Müller manual. Life – Work – Effect / Hans-Thies Lehmann, Patrick Primavesi (ed.). Stuttgart: Metzler, 2003. 157 p.
- 91.Lavender A. Hamlet in pieces: Shakespeare reworked. Peter Brook, Robert Lepage, Robert Wilson. New York: Continuum, 2001. 198 p.
- 92.Shyer L. Robert Wilson and his collaborators. New York: Theatre Communications Group, 1989. 149 p.
- 93.Schwarz K. Robert. Minimalists. London : Phaidon Press Limited, 1996.
- 94.Glass Ph. Music by Philip Glass / ed. by R. T. Jones, New York: Da capo Press, 1995. 189 p.
- 95.Shevtsova M. Robert Wilson / New York: Routledge, 2007. 207 p.